

VI. DİNÎ YAYINLAR KONGRESİ

-İSLAM, SANAT VE ESTETİK-

(29-30 Kasım-01 Aralık 2013 / İSTANBUL)

Bazı “Mushaf” Yazmaları Tezyinatına Dair

Yrd. Doç. Dr. Gül Güney

Dokuz Eylül Üniversitesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü
Tezhip Anasanat Dalı Öğretim Üyesi

“Mushaf”¹ yazma geleneğine, İslam medeniyetinde oldukça önem verilmiş ve sanat değeri olan pek çok yazma “Mushaf”, yüzyıllar boyunca hattatlar tarafından istinsah edilmiştir. Vahiy hâlinde inen kutsal metnin eksiksiz ve tam olarak tahta, deri, kemik parçaları gibi muhtelif malzemeler üzerine yazılması ve yazılan metinlerin ezberlenerek muhafaza edilmesi, kutsal metnin sayfa hâline dönüştürülmeden önceki oluşumudur. Kitap formuna dönüştürülüp istinsah nüshaları ile çoğaltılan Kur’an-ı Kerim, İslam âleminin kutsal kitabı olmaya devam etmiştir. Kur’an-ı Kerim’e duyulan saygı ve sevgi estetik kaygıyı doğurmuş, hat ve tezyinat bakımından sanat değeri yüksek Mushaf-ı Şerif yazmaları istinsah edilmiştir. Farklı coğrafyalarda ve farklı dönemlerde istinsah edilen Mushaf-ı Şerif yazmalarında, cilt ve sayfa tezyinatlarında her ne kadar üslup farklılığı görünse de aynı tezyinat kurallarının tekrarlandığı, klasik kaidelere sadık kalınarak o devrin sanat anlayışı ile en mükemmel eserler ortaya çıkarma amacı güdülmüştür. Bu amaçla tezyin edilmiş, sanat değeri yüksek, pek çok Mushaf-ı Şerif yazması, yurt içinde ve yurt dışında yer alan yazma eser kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bildiride, gerek cilt ve gerekse sayfa tezyinatı açısından özellikli olduğunu düşündüğümüz Konya İzzet Koyunoğlu Müzesi’nde yer alan 9955 envanter numaralı Mushaf-ı Şerif yazması ile Manisa Yazma Eser Kütüphanesi’nde yer alan 9419, 931, 3136 envanter numaralı Mushaf-ı Şerif yazmaları tanıtılarak tezyinat özellikleri genel hatları ile verilmiştir.

1 Mushaf kelimesi “iki kapak arasında sayfaların ihtiva etmesi” anlamına gelmektedir. Detaylı bilgi için Bk., Davut Aydıöz: Kur’an-ı Kerim’in İki Kapak Arasında Bir Mushaf Hâlinde Cem Edilmesi”, Diyanet İlmî Dergi, Kur’an Özel Sayısı, Ankara 2012, s.189

9955 Envanter Numaralı Mushaf-ı Şerif

9955 envanter numaralı Mushaf-ı Şerif Konya İzzet Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi'nde yer almaktadır. İstinsah tarihi yoktur. 230x160-155x90 mm ölçülerinde 331 yapraktır. Dili Arapça olup, Nesih hatla yazılmıştır. Abâdi kağıtlar üzerinde 12 satır hâlinde tertip edilmiştir. Altın ve renkli cetveller içine alınan hatlarda is mürekkebi, secavend âlâmetlerinde lal mürekkebi kullanılmıştır. Mushaf'ın ilk sayfasında vakıf kaydı yer almaktadır.²

Mushaf, tezyinat açısından özellikli bir cilde sahiptir. Ancak dış etkenlerden dolayı aşırı yıpranmıştır. Vişneçürüğü renginde mülemma³ cildin miklebi yoktur. Üst ve

2 "Bismillahirrahmanirrahîm. el-ḥamdu li'llâhi ve's-salâtu ve's-selâmu 'alâ Muḥammedin Nebiyyihi ve 'alâ âlihi ve saḥbihi ecma'in. Sübhâne men yebde'u'l-ḥalka sümme yu'idehu ve bi-hi neste'inuhu ve ba'du: kad vaḥaftu hazâ'l-Kitabe'l-Münîre el-Müşteḥâb -Fâtımâtu binti Muḥammedin- huve vaḥfen şaḥîḥan şer'iyen mer'iyen li-ecli i'tâ'i'llâhi Te'âlâ sevâbehulirûhihâ ve taḥşîlan li-rızâ'llâhi Te'âlâ ve sebeben li-gufrânihi ve raḥmetihi Te'âlâ fi yevmi'd-dîn ve'l-cezâ' ve şarḥtu tevliyeteḥu ve nezâreteḥu li-Hâc Ḥalîl Şîrvânî fi müddeti ḥayâtihi eḫale'llâhu beḳâ'ehu ve ba'dehuli-evlâdihi ve evlâdi evlâdihi fe-in lem yüced -ma'azâllahu Te'âlâ- ve 'aşımenâ 'ani'l-inḳırâzi'n-nesli felî-akrebe akribâ'ihî sümme li-evlâdihim ve li-evlâdi evlâdihim fe-in lem yüced -ma'azâllahu Te'âlâ ve ḥafizenâ- fe-limen vucide ehlen li-tilâvetihi bi-şarḥi en lâ yubâ'e ve-lâ yurhene ve-lâ bi-temellûki aḥadin mine'l-âḥâd ve bi-şarḥi en lâ yuḥbese ve-lâ yutemelleke fi vaḳti isti'âreti ve istinfâ'i ehlihi tilâveten: "Fe-men beddelehu ba'de mâ semî'ahu fe-innemâ ismuhu 'alâ'llezîne yubeddilunehu inne'llâhe semî'un 'alîm."

"Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Gerçek anlamda övgü ve salat ü selam şânı Yüce Nebî Hz. Muhammed'e ve onun ehline ve güzide sahabesi üzerine olsun. Her şeyden münezzeḥ olan Allah bütün mahlukâtı yoktan var etmiş ve onu sonra tekrar geri döndürecektir. Ve biz de onun yardımıyla ve ondan yardım dilemekle başlarız ki: Ben bu aydınlatıcı ve tertemiz Kitabı, Sevabı bizzat Muhammed kızı Fâtıma'nın -radiyallahu anha- ruhuna ve Allah Te'ala'nın rızasını kazanmak adına sevap olarak erişsin diye tam bir geçerli ve şer'-i şerife uygun bir vakıf olarak vakfettim. Ümidim o ki, bu vakıf, Kıyamet günü ve ceza gününde Allah'ın yarlıgamasına ve rahmetine bir sebep ve sevile olur. ve ben bu vakf ettiğim mushaf-ı şerifi, hayatta olduğu sürece -Allah ömrünü uzun ve bereketli kılsın!- Hacı Halil Şîrvânî'nin velayeti ve gözetimi altında olmasını şart koştum. Ve ondan sonra çocuklarına ve çocuklarının çocuklarına, şayet onun soyundan kimse bulunmazsa -Allah bizi neslimizin yok olmasından muhafaza eylesin!- onun en yakın akrabalarının akrabalarına, sonra onların çocuklarına ve çocuklarının çocuklarına vakf olarak geçsin. Şayet bunlar dahi bulunmazsa -Allah korusun ve Allah bizi bu duruma düşmekten muhafaza eylesin!- bu durumda, sözkonusu mushaf-ı şerifi, ödünç verildiğinde ve tilâvet maksadlı birinin ondan faydalanması için emanet edildiğinde; satılmaması, rehin olarak verilmemesi ve şahıslardan herhangi bir kimseye mülk olarak verilmemesi ve bir yerde saklı tutulmaması kaydı ve şartıyla vakıf olarak ehil birine verilmesi." Metin Mardin Artuklu Üniversitesi- Yaşayan Diller Enstitüsü, Süryani Dili ve Kültürü Anabilim Dalı Başkanı Yrd. Doç.Dr. Mehmet Sait Toprak tarafından okunmuştur.

3 Mülemma Cilt: Kabın hem zemini hem de motiflerin tamamen altınlanmasıdır. Bk., Mine Esiner Özen: Türk Cilt Sanatı, Ankara, 1998, s.15

alt kab ve sırtı bulunmaktadır. Üst kab dikdörtgen alan içerisinde ipliklerin alttan ve üstten geçerek dairesel alanların oluşturduğu ulema kompozisyona sahiptir.⁴ Bu alanlar içinde hatayi grubu⁵ motifler ile simetrik kompozisyonlar oluşturulmuştur. Dış pervazda yaklaşık 5 cm'lik zencerekten oluşan iki bordür arasına kartuş paftalar yerleştirilmiştir. Paftalarda hatayi grubu motiflerle simetri kompozisyona yer verilmiştir. Aynı motif ve kompozisyon, alt kabta da tekrar etmiştir. (Resim 1) Kabın iç kısmında ise müşebbek şemseye⁶ yer verilir. Şemsenin zemini turuncu ve yeşil olmak üzere renklendirilmiştir. Kabın aşırı yıpranmasından dolayı müşebbek şemseyi oluşturan rumi motiflerin tahrip olduğu görülmektedir. Bu yıpranma, üst kabta daha belirgindir. Zeminde kalan izlerden rumi motifli kompozisyonun $\frac{1}{4}$ oranında çalışıldığı anlaşılmaktadır. Salbekler $\frac{1}{2}$ oranında rumi motifinden oluşur. Köşebentlerde şemse motifinin $\frac{1}{4}$ 'i salbek motifi ile beraber kullanılmıştır. (Resim 2)

Mushaf'ın sayfaları cildi kadar zengin bir tezyinata sahiptir. Çift sayfa hâlinde tasarlanan mürekkebe serlevha, tezyinat açısından oldukça özelliklidir. 1.varak (b) yüzünde altın dikdörtgen alan içerisinde üstübeç ile "Fatiha" sûresinin 1-5. ayetinin başlangıcı (أَيُّهَا نَعْبُدُ) 2.varak (a) yüzünde ise sonu (وَأَيُّهَا نَسْتَعِينُ) ve 6-7. ayetler devam etmektedir. 2.varak b yüzünde unvan sayfasında da "Bakara" sûresini görmekteyiz. Serlevha iplik, altın ve renk ile paftalanarak, rumi ve hatayi grubu motiflerle $\frac{1}{4}$ oranında simetrik kompozisyondan oluşur. Kompozisyonda dairesel helezonlar üzerine yerleştirilmiş hatayi grubu motifler ve simetrik olarak yerleştirilmiş bulut motifleri dikkat çekmektedir. Dış pervaz altın ve renk ile paftalanarak, rumi ve hatayi grubu motiflerin yer aldığı raport kompozisyona sahiptir. Kompozisyonda altın, lapis ve turuncu renk ön plandadır. (Resim 3)

Tezyinat açısından özellikli olan ikلیل unvan sayfası 2.varak (b) yüzünde yer alır. İlk bakışta kompozisyonun taç formunda tezyin edildiği düşünülmektedir. Ancak sayfa detaylı incelendiğinde formun üst bölümüne bir hat çekildiği motif ve kompozisyonun devam ettiği görülmektedir. Altın, renk ve ipliklerle paftalanarak, rumi ve hatayi grubu motiflerle simetri ve raport kompozisyonun kullanıldığı görülmektedir. Kompozisyonda lapis, turuncu ve altın ön plandadır. Sûrenin yer aldığı ilk sayfa ve karşı sayfa beyn'e sûtur ve çiçek motifleri ile tezyin edilmiştir. (Resim 4) Sûre başları ise dikdörtgen formda altın zeminlidir. Ortalarında üstübeç mürekkebe ile sûre adı yer alır. Ayrıca köşelerde ipliklerle paftalar oluşturularak serbest helezonlar üzerinde hatayi grubu motifler kul-

4 Yıldız Demiriz bu tarz kompozisyon düzenini "entrelacs" olarak adlandırmıştır. Ve kitabında bu konuda örnekler vermiştir. Bk. Yıldız Demiriz: İslam Sanatında Geometrik Süsleme", İstanbul 2004, s.202

5 İnci A.Birol, Çiçek Derman: Türk Tezyini Sanatlarında Motifler, Koş matbaacılık, İstanbul 1991, s.13

6 Müşebbek şemse: Derinin ince ince oyularak cilt kapağının iç yüzüne yapıştırmak sureti ile yapılan şemse Bk., Mine Esiner Özen: Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü, İstanbul 1985, s.52

lanılmıştır. Güller ise mekik formunda tezyinat amaçlı yerleştirilmiştir. Duraklar daire, altın boyalı etrafı noktalarla bezenmiştir. Hâtıme sayfası, hatayi grubu motifler ile halkâr tekniğinde raport kompozisyona sahiptir. Sayfalarda yer alan cetvellerde limonküfü, lacivert ve turuncu kullanılmıştır. (Resim 5-6)

9419 Envanter Numaralı Mushaf-ı Şerif

9419 envanter numaralı Mushaf-ı Şerif, Manisa Yazma Eser Kütüphanesi'nde yer alır. Hâtıme sayfasına göre Ali bin Mustafa tarafından H.963 M.1555 tarihinde istinsah edilmiştir. 425x395-300x190 mm ölçülerinde 358 varaktır. Dili Arapça olup, nesih hatıyla saykallı Abadi kağıtlar üzerine yazılmıştır. Altın cetvellerle sınırlanan sayfalar 12 satırdan oluşmaktadır. Bazı sayfalarda satır sığmadığı için sayfa kenarına, altın cetveli dikdörtgenler içinde yazılar eklenmiştir. Her satır nesih hatla "is" mürekkebi ile, sûre başları ise sülüs hatla "zer" mürekkebi⁷ ile yazılmıştır.

Cildi mukavva olup, bezle kaplanmıştır. Cildin iç kısmında sonradan yapılmış olabileceği düşünülen hafif ve battal ebru kullanılmıştır. Eserin ilk sayfasında "Süleymaniye Cami-i Şerif"inde yer alırken, H. 1227 (M.1812) yılında, emir üzerine adı belirtilmemiş "Cami-i Şerif"e hediye edilerek vakfolunmuştur" şeklinde bir not, kağıt üzerine el yazısı ile yazılarak Mushaf'a yapıştırılmıştır. Aynı zamanda hediye edilen caminin hocası olacağını düşündüğümüz "Haşim hocaya" diye bir kayıt düşülmüştür. (Resim 7-8)

Mushaf-ı Şerif'in zahriye sayfası yoktur. Fatıha ve Bakara sûrelerinin yer aldığı, çift sayfa hâlinde tasarlanan ikil serlevhası vardır. Serlevhada yazı alanları beyne sütunlarla birbirinden ayrılarak, yatayda ve dikeyde dikdörtgen tezyinli alanlarla sınırlandırılmıştır. Yazının üstünde ve altında yer alan yatay dikdörtgen alanlarda birbirinden geçen ipliklerle paftalar oluşturulmuştur. Orta paftada sûre adı yanlarda ise rumi ve hatayi grubu motiflerden oluşan simetrik kompozisyonlar kullanılmıştır. Dikeyde yer alan koltuklu alanlarda ise benzer kompozisyonlar tekrar etmiştir. Raport kompozisyon olarak tasarlanan dış pervaz yine ipliklerle paftalara ayrılmıştır. Paftaların içi yaprak ve pençlerden oluşan simetrik kompozisyonlarla tasarlanmıştır. Lapis ve altın cetvellerle sınırlanan dış pervaz, çift tahrir tekniğinde yapılmış tığlarla son bulmuştur. Ağırılıkta altın ve lapisin kullanıldığı serlevhada, ipliklerde yavruağzı ve limonküfü, çiçeklerde kırmızı ve beyaz kullanılmıştır. Ancak dış etkenlerden kaynaklanan yıpranmalardan dolayı renk ve motiflerde bozulmalar olduğu görülür. (Resim 9)

Mushaf'da serlevha dışında yoğun tezhipli bir alana rastlanmamıştır. Diğer sayfalarda, cetvellerde ve sûre başlarında surenin adı yazılırken zer-mürekkebi kullanıldığı görülmüştür. Gül motifleri yerine de zer mürekkeple isimleri yazılmıştır. Duraklar ise altınla boyanmış, spiral şeklinde kontürler çekilmiştir. Kontürün etrafı siyah ve kır-

7 Uğur Derman : "Eski Mürekkebciliğimiz", İslam Düşüncesi, yıl :1 Sayı:1, 1967, s.105

mızı küçük noktalarla bezenmiştir. Hâtîme sayfasında bir tezyinata rastlanmamıştır.⁸ (Resim 10)

931 envanter Numaralı Mushaf-ı Şerif

Kütüphanede 931 envanter numarası ile kayıtlı olan Mushaf-ı Şerif'in istinsah tarihi ve hattatı hakkında kayıt yoktur. Mushaf'ın cildi 310 x 210 -247x157 mm ölçülerinde 451 varaktır. Abâdi kağıtlar üzerinde Arapça nesih yazı türü ile 11 satır hâlinde yazılan metinlerde iki farklı kalem görülmektedir. Kalın nesihler orijinal metin, ince nesihler Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan meâllerdir. Meâllerde lal ve is mürekkebi kullanılmıştır. Yazı alanları altın, koyu mavi ve lal renginde cetvellerle sınırlandırılmıştır. Bazı sayfalarda yazılar cetveli kırmış, cetveller satırdan dışarıya taşan yazıyı da içeriye alarak çekilmiştir. Hatime sayfasında bu Mushaf-ı Şerif'in, Halit Paşa vakfına, Kızıl Murad köyünden göçen yakınları tarafından bağışlandığı, alınıp-satılamayacağı, hibe edilemeyeceği hakkında bir not düşülmüştür.⁹

Mushaf-ı Şerif vişneçürüğü renginde deriden yapılmış bir cilde sahiptir. Motiflerin ve zeminin tamamı altınla boyalı mülemma cilttir. Kabda ¼ oranında, hatayi grubu motiflerden oluşan simetrik kompozisyona yer verilmiştir. Cildin sırtı düz, sertap kısmı ise tezyinlidir. Paftalara ayrılmış sertapın orta bölümünde "vakıa" sûresi 79. ayet,¹⁰ kenarlarda ise penç ve yapraklardan oluşan motifler yer almaktadır. (Resim 11)

Mushaf-ı Şerif'in zahriye sayfası ve serlevhası vardır. Çift sayfa hâlinde tasarlanan zahriye sayfası (1b-2a) oldukça ince bir işçiliğe sahiptir. Bol altın kullanılarak dikdörtgen alan içerisinde tasarlanmıştır. Alan rumi ve hatayi grubu motiflerden oluşan ¼ oranında simetrik kompozisyonlardan meydana gelmiştir. Kompozisyonda haliç işi helezonlar üzerinde hatayi grubu motiflere yer verilmiştir. Göbekte, kenarlarda ve köşelerde lapis rengi ile paftalar oluşturulmuştur. Lapis ve altın ile cetveller çekilip iç pervaza geçilmiştir. İç pervaz paftalara ayrılmış, penç ve yaprak motiflerinden oluşan serbest

8 Bakınız: Gül Güney, Filiz Adıgüzel Toprak : "Study on a Group of Illuminated Quran Manuscripts held by the Manisa Public Library", The Seventh Islamic Manuscripts Conference, 12-14 July, 2011, London / Cambridge, Basılmamış bildiri.

9 "Elhamdulillah Rabbi'l-'alemin ve's-salatu ve's-selamu 'ala seyyidina Muhammed'in ve alihi ecma'in. ve ba'du hazihi'l mushafu şerif ve'n-nazmu'l-latif li- sahibi 'l- Mushafi 'an ferikan-i kiram secadet'lu Halid Paşa vakfen ammaleh ila Cami 'name Cum'a-i Şerif vakı 'fi kaza ima nakalehu ve fi karye-i Kızıl Murad li-men kane ehlen li-kıra 'eti'l-Kur'an-i ve'l-ma'na ila yevmi'l-kıyame'ti bi-haysu la yuba'u ve-la yuhebu ve-la yumleku li-vechin minel-vucuhi fermen beddelehu ba'de ma semi 'ahu fe-innema ismuhu 'ale'ltezine yuleddilunehu innellahe sami'un 'Alim." Metin Mardin Artuklu Üniversitesi- Yaşayan Diller Enstitüsü, Süryani Dili ve Kültürü Anabilim Dalı Başkanı Yrd. Doç. Dr. Mehmet Sait Toprak tarafından okunmuştur.

10 Cildin üzerindeki yazılar Mardin Artuklu Üniversitesi- Yaşayan Diller Enstitüsü, Süryani Dili ve Kültürü Anabilim Dalı Başkanı Yrd. Doç. Dr. Mehmet Sait Toprak tarafından okunmuştur.

kompozisyonlara yer verilmiştir. Altın üzerine altının kullanıldığı zer-ender zer¹¹ tekniği ile gerçekleştirilen kompozisyonda paftaları birbirinden ayırmak için siyah rengin kullanıldığı görülmektedir. Dış pervazda ise rumi motifi ve hatayi grubu motiflerle raport kompozisyon meydana getirilmiştir. Belli bir tekrar düzenine bağlı olarak gerçekleştirilen kompozisyonda belirli alanlar lapis rengi ile paftalanmıştır. Dış Pervaz, dendanlı iplikler ve tığlarla son bulmuştur. Sayfa kenarında yıpranmadan dolayı tığların boyunun kısaldığı görülmüştür. (Resim 12)

Mushaf-ı Şerif'in 2.varak b yüzünde ise serlevhası vardır. Çift sayfa hâlinde düzenlenen ikilil¹² serlevhada Fatıha ve Bakara sûreleri yer alır. Yazı alanı lal mürekkebi¹³ ile çizilen kontürle sınırlandırıldıktan sonra, sûrenin altında ve üstünde yer alan tezyinli dikdörtgen alanlara geçilir. Dikdörtgen alanlarda rumi motifi ve hatayi grubu motiflerden oluşan ¼ oranında simetrik kompozisyona yer verilmiştir. Kompozisyonda, altın ve lapis ile uygun yerlerde paftalar oluşturulmuştur. Yazı alanının sağında ve solunda dikine yerleştirilmiş dikdörtgen alanlarda da ipliklerle paftalar oluşturulmuştur. Zeminleri altın olan paftalarda zer-ender-zer tekniğinde, tek sap üzerinde dolanan hatayi grubu çiçekler ve yapraklar yer almaktadır. Dış pervaz ise, hatayi grubu ve rumi motifleri ile oluşturulan raport kompozisyondan oluşmaktadır. Uygun yerler lapis rengi ile paftalanmıştır. Altın zemin üzerine fırça ile çizilen motiflerde, genelde mavi ve kırmızı renkler kullanılmıştır. Aynı kompozisyon, Bakara sûresinin yer aldığı 3.varak b yüzünde de tekrar etmiştir. Oldukça ince bir işçiliği gördüğümüz serlevha formunun, 16.yüzyıl klasik dönem motif ve kompozisyon anlayışı içinde tasarlandığı söylenebilir. (Resim 13-14)

Mushaf-ı Şerif'de serlevha, zahriye sayfasından başka, sûre başlarında, güllerde ve duraklarda da tezyinat görmekteyiz. Sûre başları dikdörtgen alanlardan oluşur. Lapis ve altınla paftalara ayrılan dikdörtgen alanın ortasında "lal" mürekkep ve "üstübeç"¹⁴ (beyaz) ile altın zemin üzerine sûre adları yazılmıştır. Kenarlarda ise rumi ve hatayi grubu motiflerle simetrik kompozisyonlar oluşturulmuştur. Mushaf-ı Şerif'de yer alan gül motiflerinde baklava ve dendanlardan oluşan daireye yakın iki farklı form kullanılmıştır. İçlerinde ¼ oranında rumi ve hatayi grubu motiflerden oluşan simetrik kompozisyona yer verilmiştir. Duraklar ise altıgen şeshane ve spirallerden oluşur. Hâtime sayfasında tezyinata rastlanmamıştır.

---

11 Zer-ender-zer: Altın üzerine altın ile yapılan bezeme tekniği. Bk., Mine Esiner Özen : Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü, Basım Atölyesi, İstanbul 1985, s.79-80

12 Bk., Mine Esiner Özen : Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü, Basım Atölyesi, İstanbul 1985, s.30

13 Uğur Derman: "Eski Mürekkepciliğimiz", İslam Düşüncesi, Yıl: 1, Sayı:1, 1967, s.103

14 Mine Esiner Özen: Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü, İstanbul 198,s.75

3136 Envanter No'lu Mushaf-ı Şerif

Manisa Yazma Eser Kütüphanesi'nde yer alan 3136 envanter numaralı Mushaf, cüzlerden oluştuğu için "ecza-i şerif" yazmasıdır. I. cüz'ün ilk sayfalarında yer alan mühürlerden anlaşıldığı üzere yazma, Muradiye Kütüphanesi'nden gelmiştir. Eserin istinsah tarihi ve hattatı hakkında bilgi yoktur. Hâtıme sayfasında hâtım duası yer almaktadır. Ancak kütüphanenin Arapça yazma kataloğunda H. 973, M. 1565 tarihi yazılıdır.¹⁵ Oysa yapılan araştırmada, yazmada böyle bir tarihe rastlanmamıştır. Otuz cüzden meydana gelen Ecza-i Şerif'in her cüzü ciltlidir. Tüm ciltlerin ölçüleri 360x240 mm/210x145mm'dir.¹⁶ Her cüz 16-18 varak ve 11 satırdan oluşan Abadi kağıtlar üzerine yazılmıştır. Altın cetvellerle dikdörtgen alanlara ayrılan metinde nesih ve muhakkak hat kullanılmıştır. Başta, ortada ve sonda tek satır hâlinde, zer-mürekkep¹⁷ ile Muhakkak¹⁸ hat, üstte ve altta dört satır hâlinde is mürekkebi ile nesih hat yer alır.

Ecza-i Şerif'in 30 cüzü de bulunmaktadır. Her cüz, aynı üslupta yapılmış ciltlere sahiptir. Dış yüzeyleri tamamen altınla kaplı, motifler ise kabartma olarak işlenmiş mülemma ciltlerdir. Ayrıca kabın kenar pervazlarında sülüs hattıyla hadisler¹⁹ bulunmaktadır. Dikdörtgen alan içerisinde tezyin edilen kab, salbekli, beyzi formda, şemse motifi ve köşebentlerden oluşur. Kompozisyonda simetrik olarak Bulut, rumi ve hatayi grubu motiflerin kullanıldığı görülür. Cildin mıklebinde de aynı motif ve kompozisyon devam etmiştir. Cildin sırtı ise deri renginde bırakılmış, tezyinata yer verilmemiştir. Kahverengi deriden yapılan cildin yıpranmaması için yeşil ipek bir bezle kaplanmıştır. (Resim 15) Ancak bezlerin de yırtılmalarından dolayı ciltler tam olarak korunamamakta, sırtında ve mıklebinde kopmalar görülmektedir. Ecza-i Şerif yazma cildinin tüm cüz kablalarının

15 Bildiriye konu olan 3136 env. no'lu Mushaf-ı Şerif'in kabının, kütüphanede yer alan, istinsah tarihi belli 3137 env. no'lu Mushaf-ı Şerif'in kabı ile aynı üslubta yapılmış olması, bu iki eserin aynı tarihte yazıldığını düşündürmüştür olabilir.

16 Bu ölçüler Mushaf-ı Şerif'in kab ölçüleri ve yazı alanının ölçüleridir.

17 Uğur Derman: "Eski Mürekkebciliğimiz" İslam Düşüncesi, Yıl:1, Sayı: 1, Mart 1967, s.105

18 Muhittin Serin: Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar. Mas matbaacılık A.Ş., İstanbul 2003, s.73

19 Hadislerin Türkçe Transkripsiyonu: Hz. Peygamber (s.a.s.) buyururlar ki: Kim Allah'ın kitabından bir harf okursa onun için bir sevap ve bu sevap (bazen) on misline kadar çoğalır. Kur'an'dan okuduğu "elif-lam-mim" in bir harf olduğunu söylemiyorum; bilakis elif bir harf, lam bir harf ve mim bir haftır. / Hz. Peygamber (s.a.s.) dedi ki: Kur'an'ın zâhiri, bîatını, ince detayları ve hakikatleri vardır. Zâhir olan yönü avam, bîatın yönü bilginler, ince detaylar evliya ve hakikatler ise Peygamberler içindir. / Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurdu ki: Şüphesiz bu Kur'an (tutunacak ip misali) bir sebeptir. Bir başı Allah'ın, diğer başı ise sizlerin elinizdedir. (Hadisler DEÜ, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Yrd. Doç Mehmet Sait Toprak tarafından okunmuştur)

VI. Dinî Yayınlar Kongresi

iç kısımları, vişneçürüğü deri ile kaplanarak "müşebbek şemse" ²⁰ ile tezyin edilmiştir. (Resim 16)

Ecza-i Şerif'in cildinde görülen tezyinat, sayfalarda da kendini gösterir. Zahriye sayfası yoktur. I.cüzde Fatiha ve Bakara sûrelerinin yer aldığı sayfalarda (1.varak b yüzü-2.varak a yüzü) Mürekkep serlevha görmekteyiz. (Resim 17) Diğer cüzlerin unvan sayfaları ister sûre başına denk gelsin, isterse devam eden sûrenin başlangıcı olsun mihrabiye ve mürekkep formda tezyin edilmiştir. (Resim 18-19) Sûre başlarında genelde basit ve sade tezyinata gidilerek iki farklı kompozisyon görülür. İplik paftalarla alanlara ayrılan sûre başları, rumi ve hatayi grubu motifleri ile simetrik kompozisyonlar oluşturulmuştur. (Resim 20) "Gül" motifleri ise iki dairenin iç içe geçmesi ile tasarlanmıştır. Güllerin içlerinde veya etrafında yazı yoktur. Sayfalara gelişigüzel yerleştirilmiştir. Bu yüzden de güllerin belirli bir amaca yönelik değil, tezyin unsuru olarak kullanıldığını da söyleyebiliriz. Ancak bazı sayfalarda secde edilecek yerlere lal mürekkeple "secde" ibaresi yazılmış fakat gül motifine yer verilmemiştir.

Ecza-i Şerif 'de serlevha, cüz başları, sûre başları ve güller dışında tüm sayfalarda yazı alanlarının sağında ve solunda dikine yerleştirilmiş koltuklu alanlar mevcuttur. Burada altınla çift tahrir tekniğinde, serbest helezonlar üzerinde dolanan hatayi grubu çiçeklerden oluşan kompozisyonlara yer verilir.²¹

Bildiride, tezyinat özellikleri genel hatları ile verilmeye çalışılan Mushaf yazmalarından Manisa Yazma Eser Kütüphanesi'nde yer alan 3136 ve 931 envanter numaraları ile Konya İzzet Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi'nde yer alan 9955 envanter numaralı Mushaf yazmalarının istinsah kaydının olmaması, yazmaların tarihlendirilmesi açısından sıkıntı doğurmuştur. Ancak 3136 envanter no'lu Ecza-i Şerif yazmasının oldukça ince bir işçiliği olması, sayfa düzeni, kullanılan renkler, motif ve kompozisyonlar bize Herat'ta yapılmış Safevi²² dönemi yazmalarını hatırlatmaktadır.²³ Safeviler'de kitap sanatının örnekleri, Osmanlılarda olduğu gibi, saray nakkaşhanesinin etkinliği olarak sadece sarayda hazırlananlarla sınırlı kalmamıştır. Sanatçılar Herat, Şiraz, Tebriz gibi çeşitli kentler arasında gidip gelerek çalışmalarını yanında, "Osmanlı" gibi yakın komşularının saray atölyelerine de giderek meslektaşlarını etkilemişlerdir. Bu etkileşim saray atölyelerinde meydana getirilen yazmaların gerek ciltlerinde, gerekse tezhiplerinde ken-

20 M. Uğur Derman: Doksandokuz İstanbul Mushafı, Mas Matbaacılık, İstanbul 2010, s.46.

21 Bu Mushaf hakkında detaylı bilgi bk., Gül Güney: Manisa İl Halk Kütüphanesi 3136 Env. No'lu Mushaf-ı Şerif'in Tezhip Bakımından Değerlendirilmesi, Sanat, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Dergisi, Sayı:19, Yıl:201, s.25-40

22 Sheila S.Blair and Jonathan M.Bloom: The Art and Architecture of Islam (1250-1800), Yale University Press,1994, s.209

23 Christna Gruber : "Introduction: Islamic Book Arts in Indiana University Collections" The Islamic Manuscript Tradition, Indiana University Press, 2010, s. 17, 24

dini göstermektedir. 3136 envanter numaralı Ecza-i Şerif'in tezhiplerinde görüldüğü gibi altın ve lapisin bir arada kullanımı, beyaz ince iplikler, çok ince, hatta tahrirsiz dallar üzerinde sıralanan çiçekler, kırmızı ve siyah zeminli, çiçekli kartuş paftalı iç pervazlar, özellikle serlevhanın uzun kenarında, dışarıya doğru çıkıntı yapan üçgen formlu tasarımlar, süre başlarının ve sayfa kenarındaki güllerin sadeliği, Safevi dönemi Herat atölyelerinin tezhip üslupları arasındadır.²⁴ Bu özellikler günümüze kadar ulaşmış bu döneme ait pek çok yazmada da karşımıza çıkmaktadır. Yine Konya Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi'nde yer alan 9955 envanter numaralı Mushaf-ı Şerif'in gerek cilt özelliği, gerekse serlevhası ve sayfa tezyinatları Safevi döneminde Herat atölyelerinde yapılmış Mushaf örneklerini hatırlatmaktadır. Kabin tamamen altınla kaplı, iç içe geçmiş dairesel hareketli kompozisyonlardan oluşması, içinde zeminleri renkli müşebbek şemsel, serlevhada sadece "Fatiha" süresinin yer alması, lapis, limonküfü, kırmızı gibi renklerin ön planda kullanılması, süre başlarının metinden farklı bir hat ve mürekkeple yazılması gibi özellikler, Mushaf'ın bu dönem tezyinat özelliklerinden etkilenilerek yapılmış olabileceğini düşündürmüştür.

İstinsah kaydı bulunmayan 931 envanter numaralı Mushaf-ı Şerif yazmasının tezyinatında da ince bir işçilik hâkimdir. Özellikle zahriye sayfasında görülen tezyinat bize Topkapı Sarayı Müzesi EH 58 envanter numaralı M.1523-1524 tarihli, müzehhibi Bayram Bin Derviş şir'in²⁵ Mushaf-ı Şerif'in zahriye sayfasındaki tezyinat özelliklerini hatırlatmaktadır.²⁶ Yine Türk İslam Eserleri Müzesi 395 ve 397 envanter numaralı Mushaf-ı Şerif'in²⁷ zahriye ve serlevhasındaki tezyinat özellikleri, incelenen 931 envanter numaralı Mushaf-ı Şerif yazması ile benzerlikler taşımaktadır. Bol altının kullanılması, motiflerin zer-ender- zer tekniği ile işlenişi, çok ince tahrirler, hatayı grubu motiflerin çizim ve renk benzerlikleri, lapis ve siyah rengin kompozisyondaki kullanımı,

24 Zeren Tanındı: "Kur'an-ı Kerim Nüshalarının Ciltleri ve Tezhipleri", 1400. Yılında Kur'an-ı Kerim, Promat Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş., İst. 2010, s.104-106,

25 "1498-1554 yılları arasında Saray nakkaşhanesinde müzehhip olarak çalıştığı bilinen Bayram Bin Derviş, levha tezhip tasarımında Hasan Bin Abdullah müzehhibin geleneğinin taşıyıcısı olmuştur. 930/1523-24 yılında Abdullah b. İlyas hattı ile istinsah edilen Kur'an-ı Kerim'in tezhiplerini Bayram b. Derviş yapmıştır. Müzehhip Bayram altın yıldızın hâkim olduğu geometrik levha tezhip tasarımında ve desen inceliğinde Hasan Müzehhip kadar ustadır." Bk., Zeren Tanındı: "Kur'an-ı Kerim Nüshalarının Ciltleri ve Tezhipleri", 1400. Yılında Kur'an-ı Kerim, Promat Basım Yayın, İstanbul 2010, s.113, Fatma Çiçek Derman: "Türk Tezhip Sanatının Muhteşem Çağı: 16.Yüzyıl" Hat ve Tezhip Sanatı, Ankara 2012, s. 344,

26 Zeren Tanındı: "Kitap ve Tezhibi" Osmanlı Uygarlığı 2, Ankara 2009, s.866-867

27 Mushaf-ı Şerif Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah sultan (Ö.1578) tarafından Şehzade Mehmed'in (Ö.1543) annesinin türbesine konulmak üzere vakfedilmiştir. Bk., Zeren Tanındı : "Kur'an-ı Kerim Nüshalarının Ciltleri ve Tezhipleri", 1400. Yılında Kur'an-ı Kerim, Promat Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş., İst. 2010, s. 388-391/394-397

lapis rengi yaklaşık 4 mm'lik kalın cetveller, sayfa kenarlarında 1 mm'lik boşluk bırakılmadan lapis rengi cetvel üzerine yerleştirilen tığlar, ele aldığımız Mushaf-ı Şerif yazması ile ortak özellikleridir. Bu benzerlikler açısından söz konusu Mushaf-ı Şerif'i 16. yüzyıla tarihleme olasılığımız artmaktadır.

Tezyinat açısından özellikli olduğu düşünülen söz konusu Mushaf-ı Şerif yazmaları, yurt içi ve yurt dışındaki kütüphanelerde yer alan diğerleri, biz araştırmacılara, dönemlerine göre Mushaf tezyinatı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Böylece farklı coğrafyalarda ve farklı atölyelerde tezyin edilmiş pek çok Mushaf yazmasında üslupları oluşturacak motif, renk ve kompozisyonların özelliklerini tespit edebilmekteyiz. Ayrıca bu üslupların birbirleri ile olan ilişkilerini de ortaya koyabilmekteyiz. Ancak bu çalışmalar bireysel olmaktan öte ortak bir havuzda toplanmalı ve bu amaca hizmet edecek "Yazma Eser Tezyinatı Araştırma Merkezi" adı altında bir araştırma merkezinin de kurulması konusunda çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

- İnci A.Birol, Çiçek Derman, Türk Tezyini Sanatlarında Motifler, Koş matbaacılık, İstanbul 1991
- Colin F.Baker, Qur'an Manuscripts (Calligraphy, Illumination, Design), British Library, London 2007
- Christina Gruber, "Introduction: Islamic Book Arts in Indiana University Collections" The Islamic Manuscript Tradition, Indiana University Press, 2010
- Çiçek Derman, "Osmanlı Asırlarında, Üslup ve Sanatkârlarıyla Tezhip Sanatı" Osmanlı Ansiklopedisi, Kültür ve Sanat, cilt 11, Ank. 1999
- Çiçek Derman, "Türk Tezhip Sanatının Muhteşem Çağı: 16.Yüzyıl" Hat ve Tezhip Sanatı, Ankara 2012, s. 344
- Duncan Haldane, Islamic Bookbindings in the Victoria and Albert Museum, The World of İslam Festival Trust, London 1983
- Davut Aydüz, Kur'an-ı Kerim'in İki Kapak Arasında Bir Mushaf Hâlinde Cem Edilmesi", Diyanet İlmî Dergi, Kur'an Özel Sayısı, Ankara 2012, s.189
- Eleanor Sims, "An Illuminated Manuscript Copied by Shaykh Hamdullah in The Library of Congress in Washington", Dokuzuncu Milletler Arası Türk Kongresi, cilt III, İstanbul 1991
- Gül Güney, "Manisa İl Halk Kütüphanesi'ndeki Mushaf-ı Şerif Ciltlerinden Örnekler", IV. Uluslararası Türk Kültürü ile Sanatları Kongresi, Mısır 2009
- Gül Güney, Filiz Adıgüzel Toprak, "Study on a Group of Illuminated Quran Manuscriptsheld by the Manisa Public Library", The Seventh Islamic Manuscripts Conference, 12-14 July, 2011, London / Cambridge, Basılmamış bildiri.

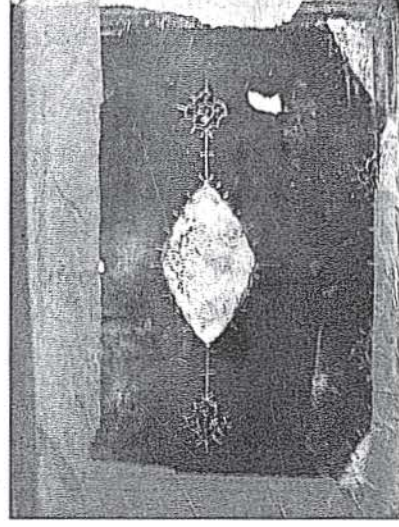
- Gülbün Mesera, Türk Sanatında İnce Kağıt Oymacılığı, Minpa basımevi, Ankara 1998
- Haydar Yağmurlu, "Tezhip sanatı hakkında genel açıklamalar ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde imzalı eserleri bulunan tezhip ustaları" Türk Etnografya dergisi, sayı 119 / 789, Ankara 1969
- İnci A. Birol, Çiçek Derman, Türk Tezyini Sanatlarda Motifler, Koş Matbaacılık, İstanbul 1991,s.13
- İlhan Özkeçeci, Şule Bilge Özkeçeci, Türk Sanatında Tezhip, Seçil Ofset, İstanbul 2007
- Kemal Çığ, Türk Kitap Kapları, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul 1971
- Mine Esiner Özen, Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü, Basım Atölyesi, İst. 1985
- Mine Esiner Özen, Türk Cilt Sanatı, Ankara 1998
- Muhittin Serin, Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar. Mas Matbaacılık A.Ş, İstanbul 2003
- Sadık Karagöz, Manisa İli Kütüphaneleri, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1974
- "Manisa İli Merkez Kütüphaneleri Koruma ve Geliştirme Derneği Yayınları I"
- Selçuk Mülayim, Değişimin Tanıkları, Mir Matbaası. İstanbul 1999
- Sheila S. Blair, "Color and Gold: The Decorated Papers Used in Manuscripts in later Islamic Times" , Muqarnas, Volume XVII
- Sheila R.Canby, Persian Painting, The British Museum Pres, London 1993
- Şehnaz Biçer Özcan, Timur Devri Herat Tezhip Ekolü, Marmara Üniv. Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı, Tezhip Süsleme Sanat Dalı, Yayınlanmamış Sanatta yeterlik tezi, Danışman: Prof. F. Çiçek Derman
- Uğur Derman, Doksandokuz İstanbul Mushafı, Mas Matbaacılık, İstanbul 2010
- Uğur Derman, "Kağıda Dair" İslam Düşüncesi, yıl 2, sayı 5, 1968, s.338-347
- Uğur Derman, "Eski Mürekkebciliğimiz" İslam Düşüncesi, Yıl:1, Sayı: 1, Mart 1967, s.97-112
- Yıldız Demiriz, "İslam Sanatında Geometrik Süsleme", İstanbul 2004.
- Yıldız Demiriz : "16.yy Kur'an Tezhipleri Hakkında Bazı Notlar" , Sanat Tarihi Yıllığı, S.13, İstanbul 1988, s.63-88
- Yıldız Demiriz, "16.yy'a Ait Tezhipli Bir Kur'an" Sanat Tarihi Yıllığı, S.7 İst. Ed. Fak. Matbaası, İstanbul 1977
- Zeren Tanındı, 13-14. Yüzyılda Yazılmış Kur'an'ların Kanuni Döneminde Yenilenmesi" Topkapı Sarayı Müzesi, Yıllık 1, İstanbul Matbaası, İstanbul 1986,s140-270
- Zeren Tanındı, "Kur'an-ı Kerim Nüshalarının Ciltleri ve Tezhipleri", 1400. Yılında Kur'an-ı Kerim, Promat Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş., İst. 2010, s.90-121
- Zeren Tanındı, "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde Ortaçağ İslam Ciltleri" Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 4, Tayf Basım İstanbul 1990, s.103-117
- Zeren Tanındı, "Kitap ve Tezhibi" Osmanlı Uygarlığı 2, Ankara 2009, s. 866-867

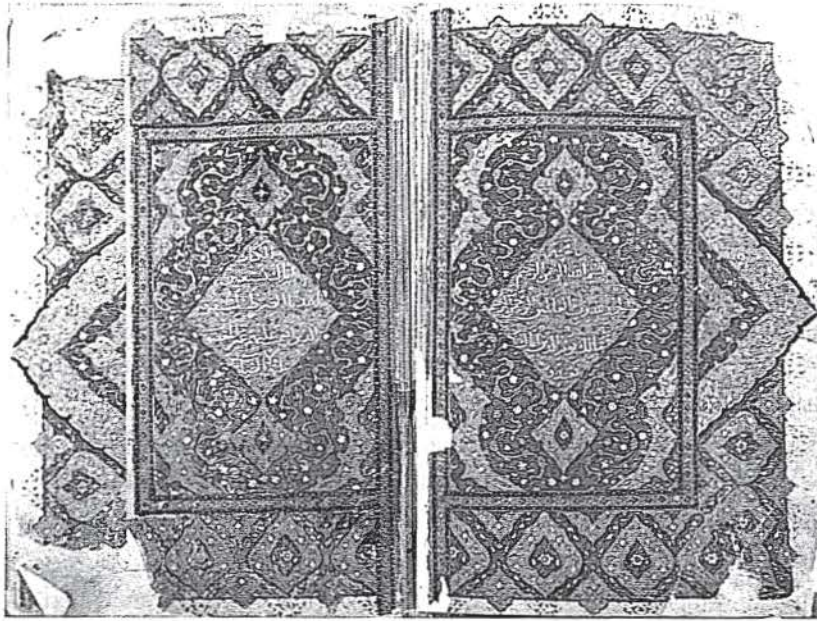
RESİMLER

Resim 1: Konya İzzet Koyunoğlu
Müze ve Kütüphanesi 9955 Env. No'lu
Mushaf-ı Şerif Kabının Dışı

Resim 2: Konya İzzet Koyunoğlu
Müze ve Kütüphanesi 9955 Env. No'lu
Mushaf-ı Şerif Kabının İçi

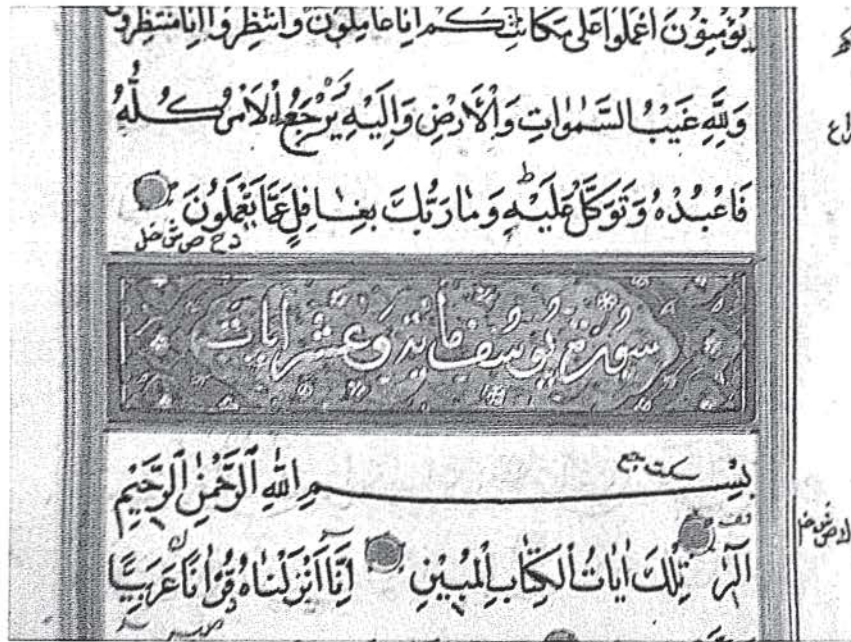
Resim 3: Konya İzzet Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi
9955 Env. No'lu Mushaf-ı Şerif'in Serlevhası

Resim 4: Konya İzzet Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi 9955 Env. No'lu Mushaf-ı Şerif'in Ünvan Sayfası

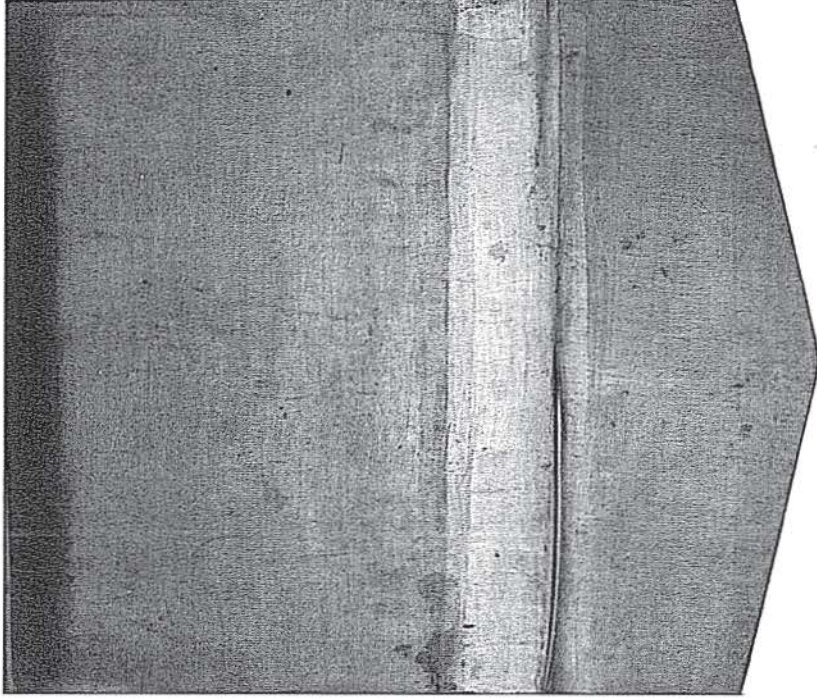

Resim 5: Konya İzzet Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi 9955 Env. No'lu Mushaf-ı Şerif'in Hâtime Sayfası

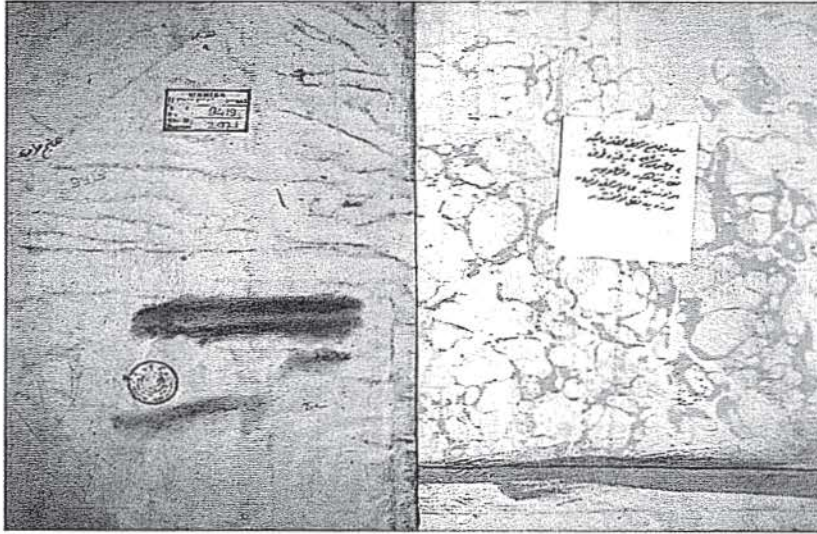

Resim 6: Konya İzzet Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi 9955 Env. No'lu Mushaf-ı Şerif'in Sûre Başı

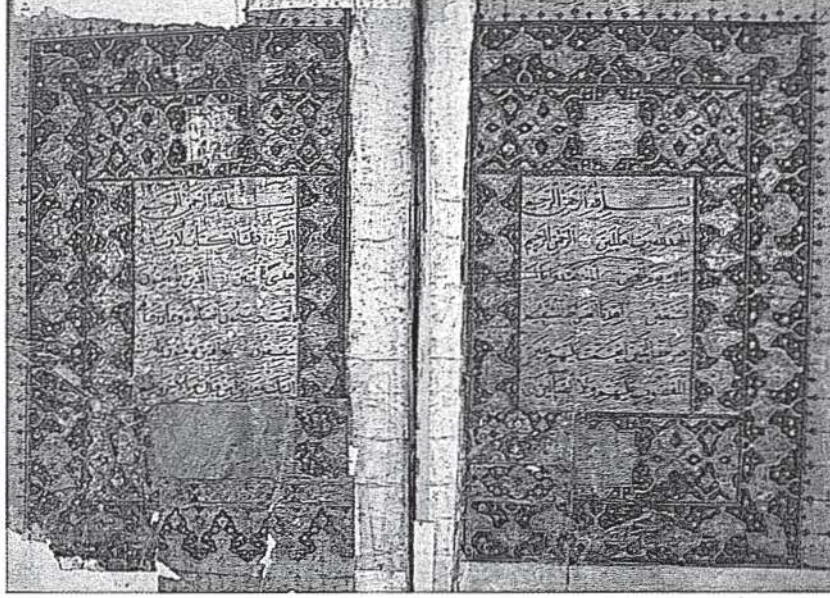

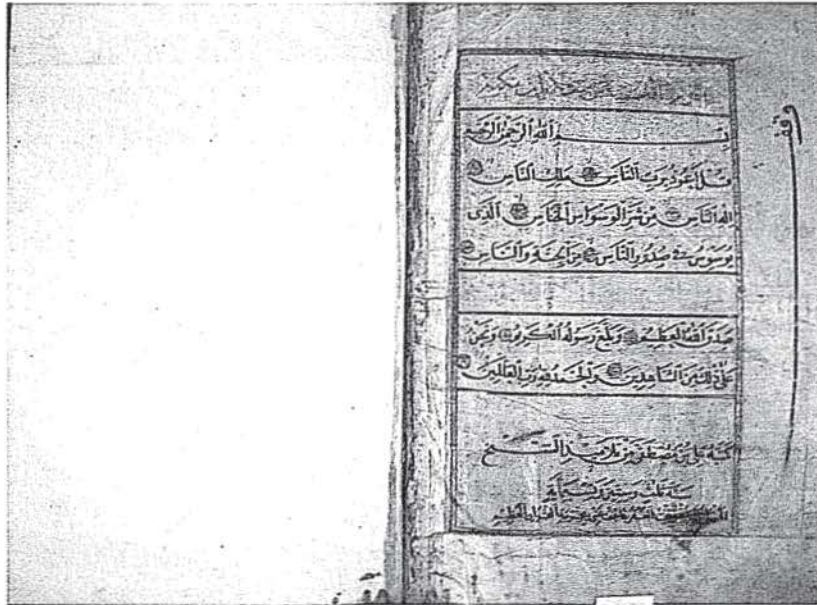
Resim 7: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 9419 Env. No'lu Mushaf-ı Şerif'in Kabının Dışı

Resim 8: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 9419 Env. No'lu Mushaf-ı Şerif'in Hafif Ebrulu Yan Kağıt

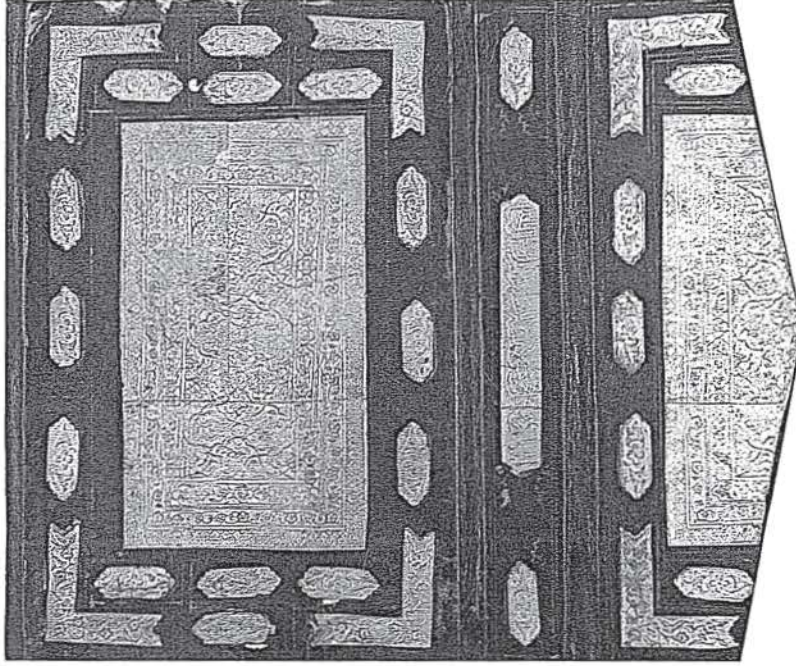

Resim 9: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 9419 Env. No'lu Mushaf-ı Şerif'in Serlevhası

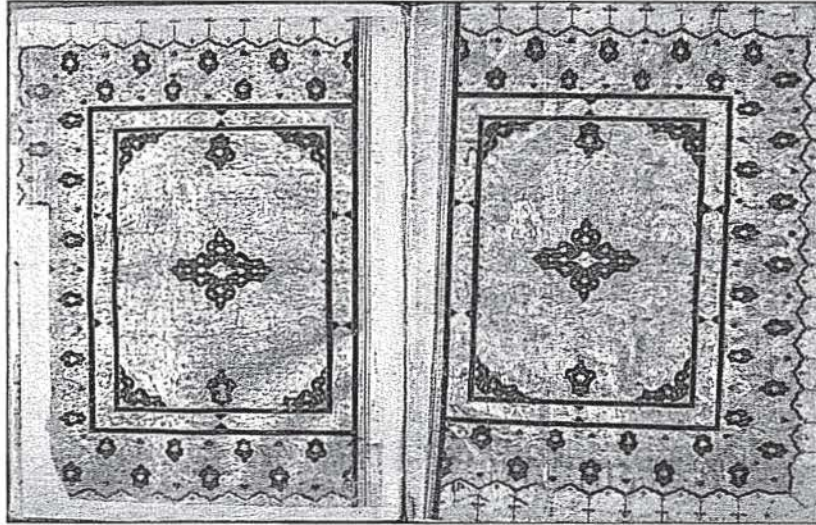

Resim 10: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 9419 Env. No'lu Mushaf-ı Şerif'in Hâtime Sayfası

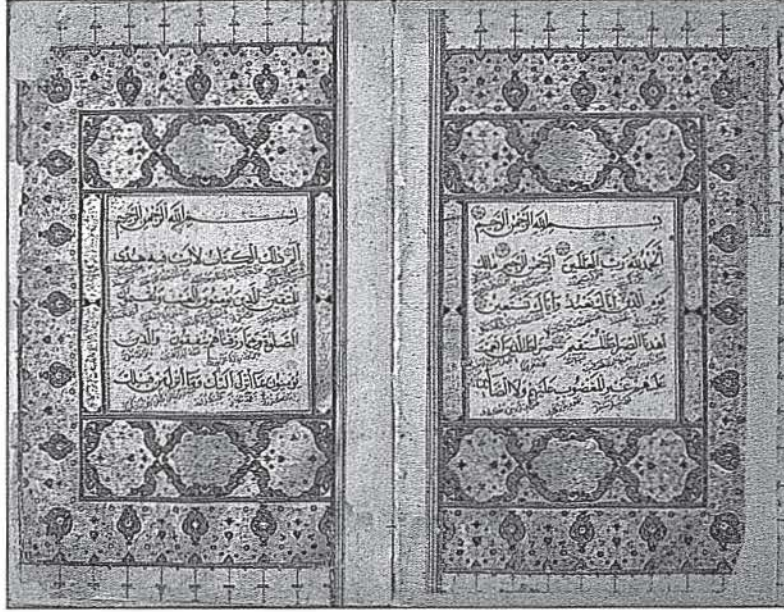

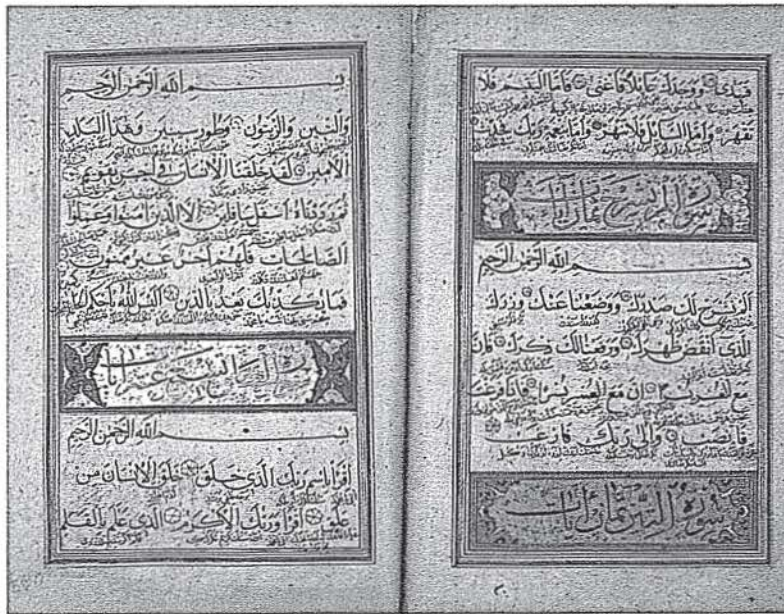
Resim 11: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 931 Env. No'lu Mushaf-ı Şerif'in Kabının Dışı

Resim 12: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 931 Env. No'lu Mushaf-ı Şerif'in Zahriye Sayfası

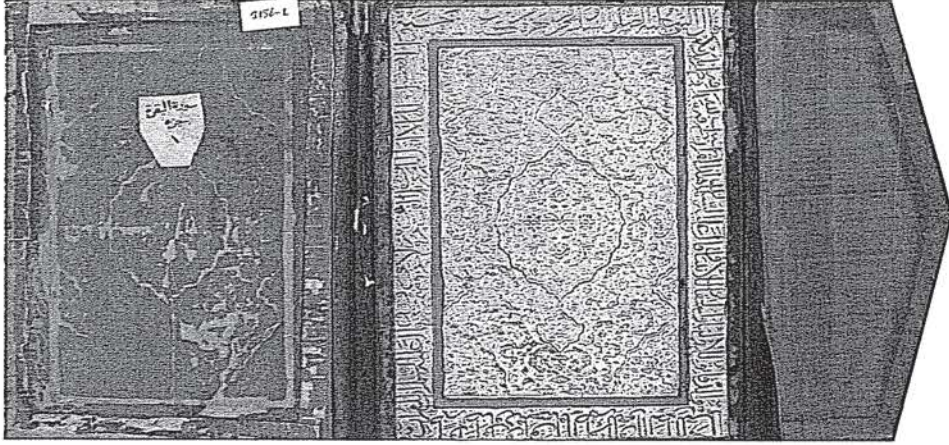

Resim 13: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 931 Env. No'lu Mushaf-ı Şerif'in Serlevhası

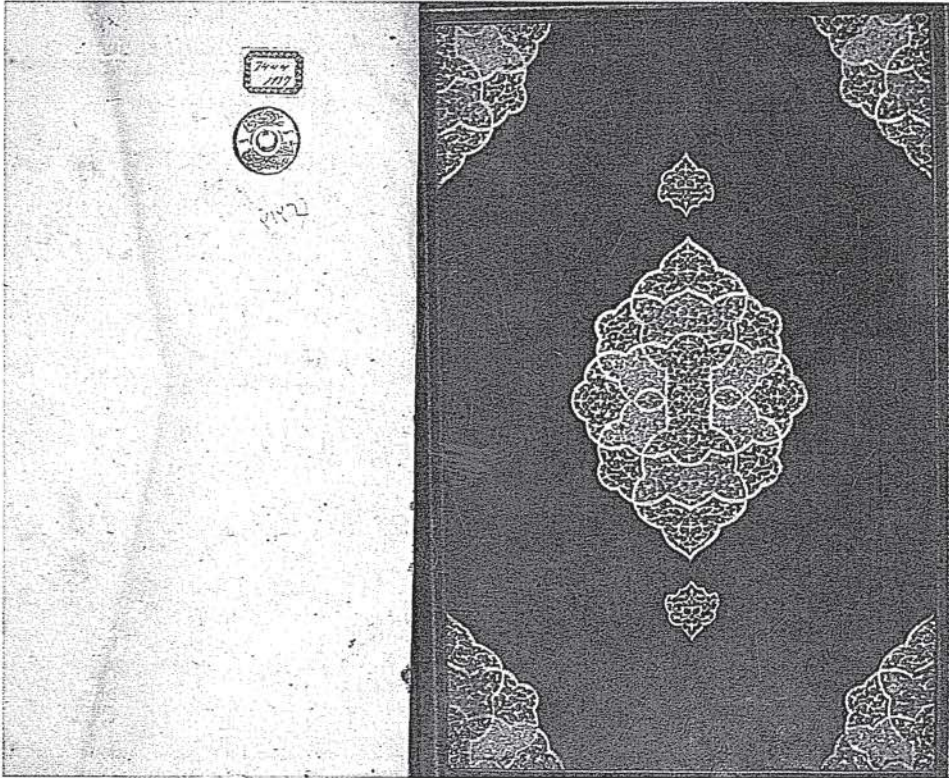

Resim 14: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 931 Env. No'lu Mushaf-ı Şerif'in Sûre başı ve Güller

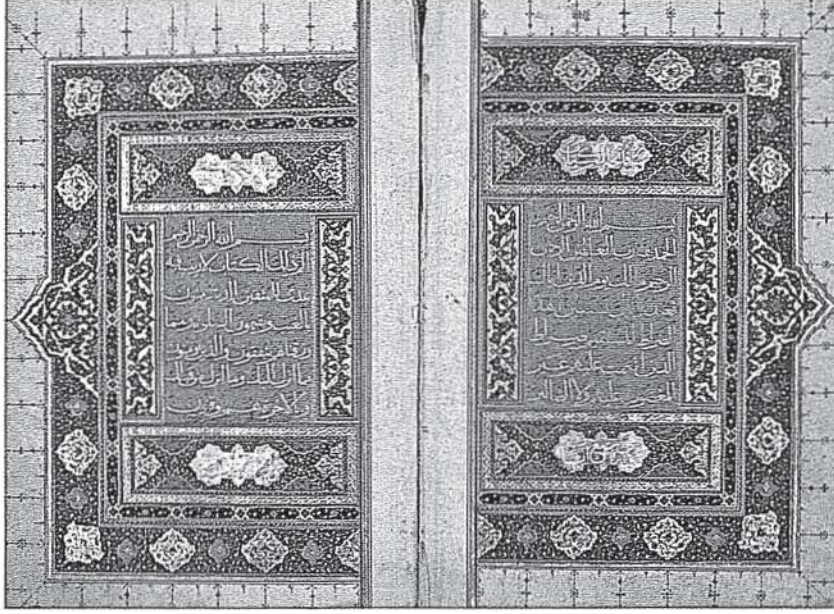

Resim 15: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 3136 Env. No'lu Ecza-i Şerif'in Kabının Dışı

Resim 16: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 3136 Env. No'lu Ecza-i Şerif'in Kabının İçi

Resim 17: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 3136 Env. No'lu Ecza-i Şerif'in Serlevhası

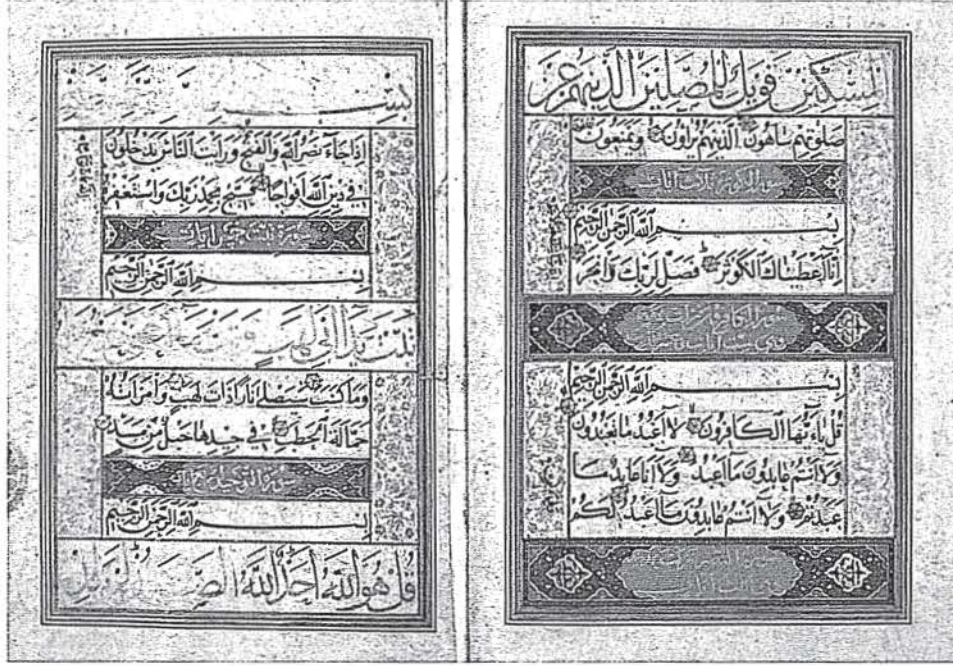

Resim 18: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 3136 Env. No'lu Ecza-i Şerif'in Ünvan Sayfası (2.Cüz, 1b)

Resim 19: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 3136 Env. No'lu Ecza-i Şerif'in Ünvan Sayfası (19.Cüz 2b)

Resim 20: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 3136 Env. No'lu Ecza-i Şerif'in Sûre Başları

Oturum Başkanı: Biz de teşekkür ediyoruz Sayın Güney'e.

Son konuşmacımız Prof. Dr. Ahmet Çaycı, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Konumuz: "Geleneksel Sanatlarda Maneviyat Sembolleri"

Buyurun.